

УДК 94(477)«1939–1945»

**Микола Слободянюк**

(Дніпропетровськ)

**ДИСКУСІЙНЕ ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ:  
«ОУН–УПА» ЧИ «ОУН І УПА»?**

*У статті розглядається дискусійне питання української історіографії, яке стосується наукового використання термінів «ОУН–УПА» та «ОУН і УПА». Автор пропонує не протиставляти ці терміни один одному, а використовувати їх паралельно, залежно від контексту і поставлених наукових цілей.*

**Ключові слова:** ОУН–УПА, ОУН і УПА, термін.

*В статье рассматривается дискуссионный вопрос украинской историографии, касающийся научного использования терминов «ОУН–УПА» и «ОУН и УПА». Автор предлагает не противопоставлять эти термины друг другу, а использовать их параллельно, в зависимости от контекста и поставленных научных целей.*

**Ключевые слова:** ОУН–УПА, ОУН и УПА, термин.

*The article deals with the question of Ukrainian historiography discussion regarding the scientific use of the terms «OUN–UPA» and «OUN and UPA». The author proposes not to oppose these terms to each other and use them in parallel, depending on the context and the scientific objectives.*

**Keywords:** OUN–UPA, the OUN and UPA, term.

З моменту набуття Україною державної незалежності вітчизняні науковці активізували дослідження з історії ОУН і УПА. Цей величезний напрям української історіографії викликав не тільки ідеологічні, а й термінологічні дискусії серед дослідників. Одним із кластерів такої дискусії стало питання про використання термінів «ОУН–УПА» та «ОУН і УПА». Як перший<sup>1</sup>, так і другий<sup>2</sup> терміни активно використовуються в історичній літературі. Проте поява «Проміжного звіту робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН–УПА»<sup>3</sup> викликала заперечення з боку Ю. Шаповала<sup>4</sup>. Особливо різко професор виступив

проти використання терміна «ОУН–УПА». Можливо, саме внаслідок його критики «Фаховий висновок робочої групи...» першим же реченням спеціально підкреслив, що ОУН і УПА слід розглядати як «дві окремі, хоч і

пов'язані між собою структури... Вони мали різні функції, і, отже, загалом їх не слід ототожнювати»<sup>5</sup>. Цілком погоджуємося з цією тезою. Але...

Відтоді «Фаховий висновок» став паралельно використовувати терміни «ОУН–УПА» та «ОУН і УПА», а у період 2000–2007 рр. в українській історіографії спостерігався процес витіснення з наукового обігу терміна «ОУН–УПА» і заміна його на термін «ОУН і УПА». Це особливо помітно на прикладі дисертаційних досліджень, більшість яких до 2000 р. використовує термін «ОУН–УПА»<sup>6</sup>, у період з 2000 до 2007 рр. відбувається заміщення одного терміна на інший, а з 2007 р. у дисертаційних дослідженнях термін «ОУН–УПА» практично не зустрічається<sup>7</sup>. Нам видається, що процес заміщення першого терміна другим набув дещо імперативної форми і не пройшов через «горнило» достатньої наукової дискусії та критики. Заміну «старих» понять на «нові» без належного наукового обґрунтування не можна вважати такою, що відбулась у суто наукових канонах. На нашу думку, проголошені Ю. Шаповалом тези не підкріплені достатньою сумою аргументів і сприймати їх як аксіому —передчасно.

Розглянемо ті його тези, які стосуються вказаних термінів. Теза перша: «ОУН–УПА» — це безглузда формула. На кшталт «КПСС–Красная Армия». Не існувало ніколи такої організації». Найперше слід зауважити, що цю «безглузду формулу» не вигадали післявоєнні історики, її використовували самі учасники самотійницького руху. Більше того, ці ж учасники іноді використовували поняття «ОУН–УПА–УГВР». Якщо звернутися до українського правопису, то там зазначається, що «через дефіс пишуться слова, що є незалежними одне від одного і, наблизившись фонетично, складаючи одне поняття, не злились остаточно в одне слово»<sup>8</sup>: піар-акція, кіловат-година, зюйд-вест, інтернет-сайт, онлайн-голосування, краш-тест. Тобто кожна складова сполучених дефісом понять може виступати як самотійне слово, але їх сполучення дає нову якість, новий смисл. Варто також підкреслити, що дослідник має право на використання будь-якого терміна, якщо він дав йому наукове обґрунтування і розтлумачив, що під цим терміном розуміє.

Безперечно, слід погодитися з Ю. Шаповалом, що єдиної організації ОУН–УПА ніколи не існувало. Проте поєднані дефісом дві аббревіатури якраз і показують, що це була не одна, а дві, однак, тісно взаємопов'язані організації. Зрозумілим є бажання Ю. Шаповала провести чітку межу між політичною партією ОУН та збройним формуванням УПА. Проте використання цього терміна викликає кілька запитань. При використанні терміна «ОУН–УПА» ясно, що мається на увазі взаємопов'язане, цілісне,

нерозривне поняття. Так воно і було насправді, адже бандерівська (не бульбівська) УПА була створена і керувалася бандерівською ОУН.

Більшість керівних посад обіймали члени ОУН Бандери, контррозвідальні функції в УПА покладалися на Службу безпеки ОУН, а не СБ УПА, а діяльність підрозділів УПА не могла йти всупереч політичним рішенням ОУН(б). Підпільні ланки ОУН(б), в разі потреби, легко перетворювалися на партизанські загони УПА, а загони УПА — на бандерівське підпілля. Тобто, у зв'язці ОУН–УПА, ОУН(б) була керівною силою, УПА — партійним (або підпорядкованим партії) збройним формуванням (збройним крилом партії), а УГВР — «державним» (і, за задумом, «всенародним») представницьким органом влади.

Характерним прикладом поглядів бандерівського керівництва на взаємини партії й армії є переговори про спільні дії між ОУН(б) та Т. Бульбою-Боровцем. На початку 1943 р. керівник головного Проводу ОУН(б) Микола Лебедь висунув Боровцю такі вимоги: «1. Не визнавати політичної підлеглості урядові УНР в екзилі, а підпорядковувати воєнну діяльність УПА політичній лінії Проводу ОУН(б). 2. Визнати Акт відновлення незалежності від 30 червня 1941 р. як єдину державну концепцію України й під її проводом проводити подальшу боротьбу. 3. Не організовувати ніякої політичної ради при армії, а вважати єдиним провід ОУН(б), беззастережно виконувати всі його накази і директиви. 4. Дотеперішні партійні боївки, що мають офіційну назву «військові відділи ОУН-Б», включити до лав УПА, створити спільний штаб і надалі діяти під назвою УПА... 6. Запровадити в УПА інституцію партійних комісарів і службу безпеки. 7. Оголосити загальний революційний партизанський зрив цілої України і провести масову примусову мобілізацію до УПА»<sup>9</sup> [підкреслено автором].

Зв'язка партії та її збройного крила не була простим копіюванням партійно-державного управління в тоталітарних СРСР та Німеччині.

Створення масового партизанського руху (винятком можуть бути тільки загони самооборони в рамках одного або кількох населених пунктів) неможливе без об'єднавчої ідеологічної основи та організаційної ініціативи політичної партії, організації або руху. Така ситуація була загальним явищем у середовищі антифашистських та національно-визвольних рухів періоду Другої світової війни. В Югославії комуністична партія очолила партизанський рух і створила свій загальнонаціональний і загальнополітичний представницький орган «Антифашистське віче народного визволення Югославії». Комуністична партія Греції тримала під контролем Національно-визвольний фронт Греції (ЕАМ) та Народно-

визвольну армію Греції (ЕЛАС). У зв'язку з цим часто вживаною є аббревіатура ЕАМ–ЕЛАС. У Польщі Гвардія Людова була збройним крилом Польської робітничої партії, Селянські батальйони — Народної партії. В Італії гарібальдійські бригади підпорядковувалися комуністам, бригади Матеотті — соціалістам, бригади Маццині — Італійській республіканській партії, бригади справедливості і свободи — Партії дії, народні бригади — Християнсько-демократичній партії. Ці та інші збройні формування італійського Опору об'єдналися 9 вересня 1943 р. у Комітет національного визволення для координації діяльності всіх політичних сил у справі боротьби з фашизмом. У другій половині ХХ ст. яскравими прикладами взаємопов'язаності політичної партії та її збройного крила є Шинн фейн та Ірландська республіканська армія, баскська партія Батасуна й терористична організація ЕТА.

Теза друга: «слід відділити ОУН від УПА, і тоді все стає на свої місця... Була ОУН, і була УПА. До речі, ОУН мала власні боївки, які так само слід визнати частиною збройного підпілля, хоча формально їх не зараховували до УПА». На жаль, від механічного відокремлення ОУН від УПА все на свої місця не стає. Навпаки, іноді це веде до штучних і не зовсім доречних формулювань, зайвої плутанини у ході досліджень.

Розглянемо це на прикладі публікацій Н. Мизака. В одних його працях використовується терміна «ОУН–УПА»<sup>10</sup>, в інших — «ОУН, УПА»<sup>11</sup>, що є аналогом терміна «ОУН і УПА». У своїй кандидатській дисертації Н. Мизак старанно уникає терміна «ОУН–УПА», іноді використовуючи термін «ОУН і УПА», а в 90% випадків механічно замінюючи його на конструкцію «ОУН, УПА». Внаслідок цього значна кількість формулювань автора звучить не зовсім вдало і точно: «важливо переконати всіх, що ОУН, УПА не була ворогом українського народу», «предмет дослідження — національно-визвольний рух ОУН, УПА», «дати оцінку стратегії і тактики ОУН, УПА», «де вояки ОУН, УПА чинили рішучий збройний опір» тощо<sup>12</sup>. З цих та безлічі інших формулювань автора очевидно, що конструкція «ОУН, УПА» (тобто «ОУН і УПА») в багатьох випадках виглядає штучно, і для них більше підійшов би термін «ОУН–УПА».

Адже на практиці все виглядало інакше. ОУН(б) і УПА були пов'язані так само тісно, як комуністичне антифашистське підпілля і радянські партизанські загони. Вчорашні підпільники, тікаючи до лісу, автоматично ставали партизанами, а партизани часто переходили на підпільні форми боротьби. Проте ніхто не ставить під сумнів їх політичну й організаційну єдність, яку ми називаємо «радянські підпільно-партизанські формування» чи «комуністичний рух Опору», а у радянські часи їх частіше об'єднували

поняттям «партизанський рух» у широкому розумінні цього слова. Нікому з дослідників не спадало і не спадає на думку в організаційному плані чітко відокремлювати партійне підпілля від партизанських загонів. Партизанські загони і підпільні групи не склалися суціль з комуністів, але компартія керувала як підпіллям, так і партизанкою, була ідеологічним ядром радянського руху Опору, організаторською основою так званого «блоку комуністів і безпартійних». Чітке відокремлення здійснюється лише при дослідженні партизанських і підпільних форм боротьби. Так само й у випадку національного руху Опору. Як під час Другої світової війни, так і в сучасних дослідженнях при використанні термінів «УПА» або «ОУН» часто йдеться не стільки про організації, скільки про форми боротьби. Якщо форми боротьби партизанські, то використовується термін «УПА», якщо підпільні — «ОУН».

Для подальшого підкріплення власної позиції візьмемо працю Н. Мизака і Ю. Зімеляса «...ОУН, УПА в печерах Тернопільщини...»<sup>13</sup>.

Зразу виникає низка запитань: чи можемо ми точно встановити, хто знаходився у печерах: члени збройного підпілля ОУН чи вояки УПА? За якими критеріями ми це можемо з'ясувати? Чи використовували ОУН і УПА різні печери Тернопільщини? Як у цих печерах розрізнити членів ОУН і бійців УПА? Чим відрізнялися у печерах їх функції, уніформа, військові звання та відзнаки? Чи діяли підрозділи ОУН і УПА у цих печерах незалежно одні від інших? Чим вони відрізнялися? Виникає ще кілька запитань, що стосуються ОУН і УПА в цілому. Чи підлягали члени ОУН і члени УПА різним командирам? Чи відрізнялися вони ідеологічно? Чи розглядали ОУН-Б окремо від УПА їхні польські, радянські, німецькі супротивники на оперативному рівні? Відповіді будуть однозначно негативні.

Якщо погодитися з тезою Ю. Шаповала про абсолютне відокремлення ОУН від УПА, то така позиція вимагає послідовності й прискіпливості у тлумаченні самих термінів «ОУН» і «УПА». Якщо ми використовуємо термін «ОУН і УПА», то про яку ОУН і про яку УПА йдеться? ОУН Бандери чи Мельника? УПА бандерівську чи бульбівську? Дослідники, які погоджуються з позицією Ю. Шаповала, зобов'язані, на нашу думку, відмовитися від використання не зовсім конкретних і коректних термінів «ОУН» і «УПА», а перейти до термінів «ОУН-Б», «ОУН-М», «УПА під керівництвом ОУН(б)», «УПА під керівництвом Т. Бульби-Боровця» (УПА Б-Б). Очевидно, що використання терміна «ОУН і УПА» потребує додаткового розшифрування або пояснення (як, наприклад, це робить О. Лисенко<sup>14</sup>), що мається на увазі, і не є більш точним або зручним, порівняно з використанням терміна «ОУН–УПА».

Мало того, цим дослідникам не слід плутати УПА під керівництвом ОУН(б) з такими формуваннями, як Українська народна самооборона (УНС) та Буковинська українська самооборонна армія (БУСА). Адже, якщо продовжити логіку Ю. Шаповала, ніякої УПА на території Галичини до грудня 1943 р. і на території Буковини до вересня 1944 р. не було.

Услід за цією ж логікою необхідно змінити, наприклад, назву наукового журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ», оскільки названі організації не були одним цілим, мали нетотожні функції, діяли в різний час. Але в тому то й справа, що ця дефініція вказує не на те, що це була одна структура, а на спорідненість, тісний зв'язок і тяглість понять, поєднаних дефісом.

Така формальна (навіть формалістська) позиція є цілком науковою, має право на існування, а в деяких ситуаціях є єдино вірною. Але тоді вона потребує чіткої формальної послідовності та іноді надміру ускладнює дослідницькі завдання, у той час, як науковець, щоб досягнути не тільки форму, а й суть історичного явища, повинен уміти спрощувати не тільки виклад своїх думок, а й понятійний апарат. За висловом Я. Грицака, «писання синтетичних книжок вимагає від автора вміння подати складні речі просто, а нудні — цікаво». Таким чином, при використанні термінів «ОУН–УПА» та «ОУН і УПА» потрібен не імперативний, а диференційований підхід. Той чи інший термін має використовуватися залежно від контексту і завдань, які поставив перед собою дослідник. Наприклад, чітко розділяти ОУН і УПА там, де вони справді розмежовуються, і використовувати термін «ОУН–УПА» там, де розділити ці організації неможливо чи недоцільно. Саме так і чинить значна частина українських авторів, які використовують обидва терміни паралельно<sup>16</sup>. І саме така позиція видається нам найбільш доречною і виправданою з наукової точки зору.

---

1 Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносів Ю.О. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи. — К., 1992. — С. 369, 376; Історія України: нове бачення. У 2-х т. — К., 1995–1996. — Т. 2. — С. 327; Історія України: Навч. посібник / Під ред. В. Смолія. — К., 1997. — С. 325; Кентій А.В. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). — К., 1999. — 111 с.; Семененко В.И., Радченко Л.А. История Украины: (С древнейших времен до наших дней). Изд. 2-е, испр. и доп. — Х., 1999. — С. 404; Іллюшин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (у світлі польських документів). — К., 2000. — 198 с.; Бойко О.Д. Історія України: Посібник. 2-е вид., доп. — К., 2002. — С. 6; Мирончук В., Ігошкін Г. Історія України: Навч. посіб. 2-е вид., випр. — К., 2002. — С. 237; Нартов В.В. Історія України з давніх-давен до сьогодення. — Х., 2006. — С. 275 с.;

*Остафійчук В.Ф.* Історія України: сучасне бачення: Навч. посіб. — 3-е вид., перероб. і доп. — К., 2006. — С. 307; *Сергійчук В.* Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА. Вид. 2-ге, доп. — К., 2006. — 184 с.; *Світлична В.В.* Історія України. Навч. посібник. 4-е вид. — К., 2007. — С. 267.

2 Новітня історія України (1900–2000): підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин та ін. — К., 2000. — С. 336; *Шаповал Ю.* ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.) — К., 2000. — 240 с.; *Патриляк І.К.* До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // Укр. іст. журн. — 2004. — № 5. — С. 81–95; *Ковальчук В.* Діяльність ОУН(б) і запілля УПА на Волині і південному Поліссі (1941–1944). — Торонто–Львів, 2006. — 497 с.; Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. О. Клименко. — К., 2008. — 192 с.; *Жилюк В.М.* Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. — Рівне, 2008. — 308 с.

3 *Кульчицький С.В.* Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН–УПА: Історичний висновок про діяльність ОУН–УПА: Попередній варіант. — К., 2000. — 38 с.

4 *Шаповал Ю.* «Дорогі українсько-німецьки націоналісти!» // Дзеркало тижня. — 2000. — 15 грудня.

5 Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / С.В. Кульчицький (кер.). — К., 2005. — С. 3.

6 *Озимчук О.Б.* Антифашистська боротьба ОУН–УПА в роки Другої світової війни (період 1941–1944 рр.) на матеріалах Волині: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 1995. — 21 с.; *Слободянюк М.А.* Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2002. — 20 с.; *Абакумова В.І.* Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Луганськ, 2004. — 24 с.; *Суровцев О.А.* Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.; *Дейнека Н.В.* Боротьба підпільників і партизан південно-західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.02 / Одеський нац. ун-т ім. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 21 с.

7 *Стародубець Г.М.* Місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (кінець 1940 —

серпень 1943 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2001. — 21 с.; *Деревінський В.Ф.* Діяльність Організації українських націоналістів та Української повстанської армії в 1940–1953 роки: етнонаціональний аспект: Автореф. дис. ... к.і.н.: 20.02.22 / Київський нац. ун-т будівництва і архітектури. — К., 2003. — 19 с.; *Ліпкан А.Г.* Українське питання в радянсько-польських стосунках 20–50-х років ХХ ст.: військово- історичний аспект: Автореф. дис. ... к.і.н.: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». — Львів, 2003. — 23 с.; *В'ятрович В.М.* Закордонні рейди УПА в контексті реалізації антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Л., 2004. — 16 с.; *Дмитерко О.М.* Пропагандистська діяльність ОУН і УПА у 1944–1950-х роках: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2004. — 24 с.; *Головко М.Л.* Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: Автореф. дис. ... док. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. — К., 2005. — 29 с.; *Романишин Ю.О.* Видавнича та публіцистична діяльність ОУН і УПА на західноукраїнських землях (40–50-і роки ХХ ст.): Дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2004. — 229 с.; *Ковальчук В.М.* Джерела з історії мережі ОУН(б) і запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 — на початку 1945 рр.: Дис. ... к.і.н.: 07.00.06 / НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. — К., 2005. — 298 с.; *Малюга В.М.* Антинімецька інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА серед населення окупованої України (1941–1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. академія оборони України. — К., 2006. — 19 с.; *Ведєнєєв Д.В.* Діяльність спеціальних підрозділів Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії (1920–1950 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22 / Нац. академія оборони України. — К., 2006; *Мазурок В.П.* Самостійницький рух на Волині в 40-х — на початку 50-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2006. — 23 с.; *Малюга В.М.* Антинімецька інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА серед населення окупованої України (1941–1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. академія оборони України. — К., 2006. — 19 с.; *Онишко Л.В.* Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-і — 40-і рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2006. — 20 с.; *Марчук В.С.* Петро Федун в українському національно-визвольному русі (40–50-і рр. ХХ ст.):

Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2007. — 18 с.; *Примаченко Я.Л.* Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Ін-т історії України. — К., 2009. — 209 с.; *Бондаренко Г.Б.* Роман Шухевич у національно-визвольному русі України другої чверті XX століття: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Б. Грінченка. — К., 2010. — 24 с.; *Вахула М.Є.* Роман Шухевич — військовий і політичний діяч України: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2010. — 20 с.; *Підлубний В.М.* Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940–1952 рр.: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2010. — 16 с.

8 Написання слів разом, окремо і через дефіс: Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://ualibrary.net/59-napisannya-slv-razom-okremo-y-cherez-defs.html>

9 *Чайковський А.* Волинь 1942–1944 рр.: трагічна сторінка української історії // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип. 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24–25 березня 2009 р. — Луцьк, 2009. — С. 237.

10 *Мизак Н.* За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у Визвольних Змаганнях ОУН–УПА. — Кн. 1. — Чернівці, 1998. — 447 с.; *Мизак Н.* За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у Визвольних Змаганнях ОУН–УПА. Чортківський надрайон ОУН. — Кн. 2. — Чернівці, 2000. — 416 с.

11 *Мизак Н., Горбатюк В.* За тебе, свята Україно. Кн. 5: Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. — Чернівці, 2006. — 352 с.; *Мизак Н., Зімелс Ю.* Дух одвічної стихії і голосу крові. ОУН, УПА в печерах Тернопільщини. Додаток до серії книг «За тебе, свята Україно». Кн. 3. — Чернівці, 2008. — 104 с.

12 *Мизак Н.С.* Південне галицьке Надзбруччя у визвольній боротьбі ОУН, УПА у 1939–1953 рр.: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2000. — С. 3–5.

13 *Мизак Н., Зімелс Ю.* Дух одвічної стихії і голосу крові. ОУН, УПА в печерах Тернопільщини. Додаток до серії книг «За тебе, свята Україно». Книга третя. — Чернівці: Букрек, 2008. — 104 с.

14 *Лисенко О.Є.* Збройна боротьба ОУН(М), ОУН(Б) та Української повстанської армії // Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. — К., 2001. — С. 219–229.

15 *Грицак Я.* Життя, смерть та інші неприємності. — К., 2008. — С. 6.

16 *Горбуров Є.Г.* Рух Опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації. 1941–1944 рр.: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. — К., 2003. — 18 с.; *Льюшин І.І.* Польське військово-політичне підпілля в Західній Україні (1939–1945 рр.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2003. — 36 с.; Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Відп. ред. В. Смолій: Т. 2. Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Радянський проект для України. — К., 2004. — С. 316, 328, 329, 330; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / С. Кульчицький — кер. — К., 2005. — 53 с.; *Кубіцький С.О., Кирик В.Л., Єрмоленко А.Б., Сірий С.В., Безбах В.Г.* Нариси воєнно-політичної історії України: Навч. посібник. — К., 2008. — С. 295, 296; Історія України та її державності. Курс лекцій. Вид. 5-те, перероб. і доп. / За ред. Л. Дещинського. — Львів, 2009. — С. 361–364; *Горбань А.В.* Український самостійницький рух як форма громадянського протистояння і боротьби проти тоталітаризму: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Нац. педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. — Черкаси, 2010. — С. 9.